

ESKİÇAĞ'DA DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

*Osman EMİR**

ÖZ

Tarihsel geçmişiyle insanlığın ilk dönemlerine kadar uzanan Karadeniz Bölgesi, sahip olduğu jeopolitik ve stratejik konumuyla eskiçağlardan bu yana önemli görevler üstlenmiştir. Bölgenin zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarının yanı sıra önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, stratejik bir bölge olarak konumunu daha da derinleştirmiştir. Doğu ile batı kültürlerini aynı paydada buluşturan Karadeniz, Urartulardan Greklere, Perslerden Roma'ya kadar tarihte birçok kültüre ev sahipliği yapmış, bununla birlikte büyük güç mücadelelerinin de merkezinde yer almıştır.

Anahtar Sözcükler: Eskiçağ, Karadeniz, Jeopolitik, Stratejik.

GEOPOLITICAL IMPORTANCE OF THE ANCIENT EASTERN BLACK SEA REGION

ABSTRACT

The Eastern Black Sea Region, dating back to the early history of mankind with its historical background, has taken important missions with its geopolitical and strategic location. In addition to the region's rich underground and surface resources, being located on important trade routes has also deepened its strategic importance. Bringing together the cultures of the East and West, the Black Sea has been home to many cultures in history including the cultures from The Urartus to The Ancient Greeks and from The Persians to The Romans. However, major power struggles have taken place at the center of this region.

Keyword: The Ancient Era, The Black Sea, Geopolitics, Strategy.

* *Araştırma Görevlisi, KTÜ Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, TRABZON.*

Doğu Karadeniz bölümü bulunduğu coğrafi konum itibariyle, kuzeyinde Karadeniz, kuzeydoğusunda Kafkasya, güneyinde Doğu Anadolu ve güneybatısında Orta Anadolu ile çevrili bir kıyı bölgesidir. Karadeniz'in bu bölümü, doğuda Gürcistan sınırından başlar ve batıda Ordu'nun doğusunda denize ulaşan Melet Irmağı'na kadar devam eder. Bölümün iç kısımlarını oluşturan sınır ise daha karmaşıktır. Zira bu sınırlar içerisinde Ordu merkez ilçesinin bir bölümü, Gülyalı, Kabadüz ve Mesudiye ilçeleri, Sivas ilinin Koyulhisar, Suşehri ve Akıncılar, Erzurum'un Oltu, Olur, Tortum, Pazaryolu, Narman, İspir, Uzundere ilçeleriyle Erzincan'ın Refahiye ilçesini içine alır.¹ Bu yapısı ile Doğu Karadeniz bölümü hetorejen bir yapıya sahiptir ve genelde iki ayrı bölümden oluşur. Bu bölümler; *Sahil Yöresi* ve *Yukarı Kelkit-Çoruh Oluğu Yöresi*'dir.²

Doğu Karadeniz bölümünü diğer bölümlerden ayıran en önemli fark şüphesiz kıyıdan itibaren hemen yükselen ve yaklaşık 3000 metreye ulaşabilen dağ silsilesidir. Kıyıya oldukça yakın mesafede bulunan bu dağlar, batıdan doğuya doğru yükselteleri gittikçe artmakta ve Rize Dağları'nda 4000 metreye yaklaşmaktadır.³ Antik kaynaklarda Paryadros dağ silsilesi olarak ifade edilen bu yükselteler, günümüz coğrafyacıları tarafından Soğanlı, Rize ve Kaçkar dağları olarak adlandırılmaktadır. Bu kıyı dağları, akarsular tarafından derin bir şekilde yarılmış olup, belirgin bir şekilde eğimli ve engebeli bir topografyaya sahiptir. Öyle ki çok sayıda ırmak, çay ve derelerin bu sıradağlar içinde açtıkları derin vadiler ile denize doğru ilerlemekte ve fazlaşan eğim nedeniyle düzensiz akan sel karakterli akarsular oluşturmuşlardır.⁴

Bölgenin bir özelliği olan bu dağlık yapı, Antik yazarlardan Strabon tarafından: "... zira genel olarak Paryadros dağ silsileleri ardında iyi sulanmış ormanlık yerler olduğundan ve birçok yerleri derin dereler ve dik uçurumlarla temayüz ettiğinden büyük kaleler yapmaya çok elverişlidirler"⁵ şeklinde değerlendirilerek bir taraftan bölgenin dağlık yapısına vurgu yaparken öte taraftan bölge coğrafyasının savunmaya elverişli yapısına dikkat çekilmektedir.

Yüzey şekillerinin ve coğrafi konumunun getirdiği doğal savunma sistemi, zengin yer altı ve yer üstü kaynakları, içinde birçok canlı türünü barındırdığı deniziyle birlikte Eskiçağ boyunca birçok halka ev sahipliği yapmış olan Doğu Karadeniz ve kıyılarının insanlık tarihi, tarih öncesi

¹ Mehmet Zaman, *Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nda Yaylalar ve Yaylacılık*, Erzurum, 2007, s. VII-VIII.

² Talip Yücel, *Türkiye Coğrafyası*, Ankara, 1987, s. 12-25.

³ Zaman, *a.g.e.*, s. VIII; Ünsal Bekdemir, *Karadeniz Kıyı Kentleri (Samsun-Hopa Arası)*, Konya, 2007, s. 5.

⁴ Zaman, *a.g.e.*, s. VIII; Ü. Bekdemir, *a.g.e.*, 5.

⁵ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, XII-XIII-XIV*, (Çev. Adnan Pekman), 5. Baskı, İstanbul 2005, s. 40.

dönemlere kadar inmektedir.⁶ Buna karşın bölge hakkındaki ilk yazılı bilgilere M.Ö. III. bin yıl göçleriyle Anadolu'ya gelerek Hitit Krallığı'nı kuran ve kendilerini Neşalı olarak tanımlayan halkın hazırladığı annallar/yıllıklar vasıtasıyla ulaşılmaktadır.⁷

Anadolu'da 550 yıl hüküm süren Hititler, üç tarafı denizlerle çevrili bu topraklarda bir kara devleti olmaktan kurtulamamışlardır. Tarihleri boyunca askeri, ekonomik ve siyasi açıdan Akdeniz ve çevresini kendine hedef belirleyen Hitit Krallığı, Karadeniz gibi stratejik ve coğrafi önem arz eden bir bölgeyi göz ardı etmiştir. Bölgenin dağlık yapısı, askeri ve siyasi denetiminin zorluğu ve ekonomik kaygılar, bölgeye olan ilgisizliğin en temel sebepleri arasında gösterilebilir. Hititler tıpkı Urartu Krallığı gibi, kendilerine yabancı ve elde tutulması güç olan yerlere, özellikle Doğu Karadeniz gibi askeri seferler için oldukça elverişsiz bölgelere hiçbir zaman işgal amaçlı yönelmemişlerdir. Oysaki Eskiçağ tarihi boyunca Anadolu'da kurulan devletlerin bu topraklar üzerinde karşılaştıkları en büyük güçlük Karadeniz Bölgesi'nin kuzeyinden gelen göçebe halkların istilaları olmuştur.

M.Ö. 1200 yılında Hititler, Anadolu tarihinde derin izler bırakarak çekilirken⁸ Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan ve dağınık bir kabile toplulu-

⁶ Karadeniz Bölgesi'nin uygarlık yönünden en eski tarihinin Paleolitik dönemde başladığı anlaşılmaktadır. Karadeniz'de bu dönemi aydınlatan üç yer bulunmaktadır. Birincisi: Paleolitik döneme ait olan Achelleen ve Mousterien tipi aletlerin bulunduğu Kastamonu'nun Tahta ve Malak Köyleri. Mehmet Özsait, "Eskiçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon 2000, s. 35; ayrıntılı bilgi için bkz. E. Y. Bostancı, "Gök İrmak Vadisi'nde Bulunan Prehistuvar Araştırmalar", *Dil Tarih Coğrafya Fakülte Dergisi* 10/2, Ankara 1952, s. 138 vd. İkincisi: Yine Paleolitik döneme ait Achelleen tipi el baltasının bulunduğu Ünye'nin Yüceler Köyü Ceviz Deresi sekileri. M. Özsait, *a.g.m.*, s. 35; ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kılıç Kökten, "Orta ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", *Belleken*, 8/32, Ankara 1944: s. 659 vd. Lev. I-II. Üçüncüsü: Achelleen tipi el baltası ve Levollisien Mousterien tipte kazıyıcılar ve yonga aletlerin bulunduğu Bayburt'un 13 km doğusunda Çoruh Irmağı'nın kollarından biri olan Gez Deresi. M. Özsait, *a.g.m.*, s. 35.; ayrıntılı bilgi için bkz. Nural Gündüzalp, "İç Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Prehistorik Buluntular", *Türk Tarih Kongresi*, C. 9, Ankara 1986, s. 49-54, Lev. 7-23. İnsanoglunun yerleşik hayatla birlikte üretime başladığı Neolitik Döneme (yaklaşık olarak M.Ö. 12.000-6000) ait Karadeniz Bölgesi'nde herhangi bir yerleşim izine rastlanmazken, Kalkolitik dönemin sonlarından itibaren özellikle Orta Karadeniz Bölgesi'nde önemli arkeolojik kalıntılar bulunmaktadır. Özellikle Samsun il merkezi yakınlarındaki Dündertepe (Bkz. Tahsin Özgüç, "Samsun Hafriyatının 1941-42 Yılı Neticeleri", *Türk Tarih Kongresi* III, Ankara 1948, s. 393-419) ve İkiztepe Höyük, (Bkz. Önder Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1989 Dönemi Sonuçları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* XII/1, Ankara 1991, s. 241-246) bu yerleşim yerlerinin en önemlileridir.

⁷ O. R. Gurney, *Hititler*, (Çev. P. Arpaçay), Ankara 2001: 25 vd.; T. Bryce, *Hitit Dünyasında Toplum ve Yaşam*, (Çev. M. Günay), Ankara 2003, s. 24-25; J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (Çev. Esra Davutoğlu), Ankara 2001, s. 23-27; B. Brandau- H. Schickert, *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (Çev. N. Mertoğlu), Ankara 2004, s. 13-25.

⁸ Hititlerin çöküşü ile ilgili bkz. Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlığı*, İzmir 1995, 64-66; O. Gurney, *a.g.e.*, s. 43-47; J. G. Macquenen, *a.g.e.*, s. 57 vd.

ğundan ibaret olan Kaşkalar ve daha doğusunda yer alan Hayaşa-Azzi Krallığı,⁹ bölgenin coğrafi ve stratejik konumunu en iyi şekilde değerlendiren, Karadeniz’de varlıklarını çok uzun bir süre daha sürdürmüşlerdir.¹⁰ Hitit Kralı Arnuwanda (M.Ö. 1440-1420) zamanına ait dua metinlerinde kendilerinden sıkça söz edilen Kaşkalar’ın, en azından M.Ö. II. binlerden itibaren yoğun olarak Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde yaşadıkları tahmin edilmektedir.¹¹ Hititlerin kuzey sınırında yaşayan bu kabileler topluluğu, tarihleri boyunca krallığın en büyük düşmanlarından da biri olmuştur. Bununla birlikte Hititler, hiçbir zaman bu halkları tam manasıyla hâkimiyet altına alamamışlardır. Çünkü Hititlerin tarihe nam salmış güçlü ordusu ve korkunç savaş arabaları, Karadeniz’in kendine has o coğrafi yapısına oldukça ters düşmekteydi.¹² Bu yüzden Karadeniz coğrafyasını iyi tanıyan ve bu coğrafyaya çok iyi ayak uydurmuş bu hareketli halklarla savaşmak bir yana, onları takip etmek bile imkânsızdı. Bölge, Kaşkalar için adeta doğal savunma sistemi ve sığınılacak güvenli bir kale görevi üstleniyordu. Buna karşın Kaşkalar, Hitit şehirlerinin savunmasız olduğu dönemlerde Karadeniz’in yüksek yaylalarından aşağılara inerek kentleri yağmalayıp, tekrar yaylalara geri çekilmekteydiler. Kaşkaların bir dönem Hitit başkentine kadar ilerleyip yağmalamalarına rağmen şehri işgal etmeden kendi topraklarına geri dönmeleri, Karadeniz’in kendilerine sağladığı jeopolitik ve stratejik avantajların bilincinde olmalarından kaynaklanmaktadır.¹³ Doğu Karadeniz Bölgesi’nin dağlık ve geçit vermeyen bu yapısı, Kaşkaların kendi kültürlerini de korumasını sağlamıştır. Bu dağlık coğrafyayı siper olarak kullanan Kaşkalar, her türlü saldırıdan ve dış etkiden kendilerini koruyarak uzun süre hayatta kalmayı başarmışlardır. Henüz arkeolojik verilerle teyit edilemese de, Hitit kaynaklarına göre M.Ö. 14. yüzyıldan itibaren Rize’den Giresun’a kadar uzanan sahil şeridi ile iç kesimde Erzurum-Erzincan-Bayburt arasında kalan topraklarda bir başka kabile topluluğu olan Hayaşa-Azzi Krallığı’nın varlığını biliyoruz. Bölge coğrafyasının getirmiş olduğumuz olumsuz koşullar sebebiyle, bölgede Hayaşa-Azzi Krallığı’nın varlığını destekleyecek arkeolojik malzemelere henüz ulaşmasak da, Hitit kaynakları, bölgede bu krallığın varlığını bize

⁹ Hayaşa-Azzi Krallığı ve lokalizasyonu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Pehlivan, Hayaşa, (M.Ö. XV.-XII. Yüzyıllarda Kuzeydoğu Anadolu), Erzurum, 1991.

¹⁰ Kaşkalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. von Schuller, *Die Kaskaer (Ein Beitrag zur Ethnographie des Alten Kleinasien)*, Berlin 1965.

¹¹ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu, Çivi yazılı ve Hiyoraglif Yazılı Kaynaklar*, 4. Baskı, Ankara 2002, s. 72-76.

¹² Kaşkalar döneminde bölgenin coğrafi yapısı ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Jak Yakar, *Anadolu’nun Etno arkeolojisi, Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Çev. S. H. Riegel), İstanbul, 2007, s. 248-262.

¹³ Bkz. von Schuller, *a.g.e.*, 31 vd.

açık bir şekilde ifade etmektedir.¹⁴ Bu bölgenin tarihinde önemli bir yere sahip olan Hayaşa-Azzi Krallığı, Hitit kayıtlarında yer almalarının bir sonucu olarak bölgenin tarihi çağlarının başlamasında da etkili olmuşlardır.

Doğu-batı, kuzey-güney doğrultusunda hareket eden halklar için stratejik bir merkez konumunda olan Karadeniz Bölgesi, Eskiçağ boyunca kıyıda uzak ve iç kesimlerde kurulan krallıklar için de dünyaya açılan bir kapı konumunda olmuştur. Hitit Krallığı'nın yıkılmasından bir kaç yüzyıl sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulan Urartu Krallığı (M.Ö. 858-590?) için de durum aynıydı.¹⁵ Doğu Anadolu'da dönemin en ileri toplumu olma özelliğini gösteren Urartu Krallığı, alt yapı tesisleri, sulama kanalları ve en önemlisi maden işleme teknikleriyle, çağının ilerisinde bir medeniyeti temsil ediyordu.¹⁶ Bütün bunlara karşın Doğu Anadolu gibi yüksek bir bölgede sıkışıp kalmış bir kara devletiydi. Bu yüzden kuruluşundan itibaren Akdeniz limanlarına ulaşmak için güneydeki en büyük düşmanı Asur Krallığı ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Urartu Kralı Sarduri II (M.Ö. 764-735), M.Ö. 743 yılında Asurlularla Kommagene'de yaptığı savaşı kaybedince, Kuzey Suriye ticaretini ve Akdeniz limanlarını Asur denetimine bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁷ Dolayısıyla Urartu Krallığı'na ait çeşitli silahların ve diğer ihraç mallarının Ege dünyasına ve diğer Akdeniz ülkelerine ihraç edilmesi için yeni ticaret yolları arama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun için en uygun bölge Doğu Karadeniz ve bu kıyılarda bulunan limanlar olmuştur.¹⁸ Sarduri II ile birlikte

¹⁴ J. Garstang-O. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London, 1959, s. 32-40; M. Pehlivan, *a.g.e.*, s. 22-31.

¹⁵ Asur Krallığı, Salmanassar I (M.Ö. 1274-1245) döneminde Anadolu'nun doğu ve kuzeydoğusunda dağınık kabile toplulukları şeklinde yaşayan beylikler, güneydeki en büyük düşmanları olan Asur saldırılarına karşı örgütlenmeye başlayarak bir konfederasyon meydana getirdiler. Bu dönem Urartu tarihinde "*Beylikler Dönemi*", "*Urartu-Nairi Konfederasyonları Dönemi*" ya da "*Urartu Arkaik Çağı*" gibi isimlerle anılmıştır. Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir 1997, s. 16-21; Mirjo Salvini, *Urartu Kültür ve Tarihi*, (Çev. B. Aksoy), İstanbul 2006, 34-36; Salmaassar III'ün üçüncü saltanat yılında (M.Ö. 856) Asur Krallığı karşısında bölgedeki bu beylikler tek bir kral ve tek bir başkent altında toplanarak M.Ö. 1274 yılından beri sürmekte olan Urartu Beylikler Dönemi'nden, merkezi Arzaşkun olan "Urartu Krallığı" dönemine geçmiştir. Bu krallığın ilk hükümdarı da Arame'dir. A. Çilingiroğlu, *a.g.e.*, s. 16-21; M. Salvini, *a.g.e.*, s. 34-36. Araştırmacılar Asurca bir kelime olan bu sözcüğün etnik anlamda değil coğrafi bir terim olarak kullanıldığını belirtmişlerdir. M. Salvini, *a.g.e.*, s. 11; A. Çilingiroğlu, *a.g.e.*, s. 9 vd.

¹⁶ Urartu Krallığı'nın gelişimi ile ilgili olarak bkz. M. Salvini, *a.g.e.*, s. 28 vd. ; ayrıca bkz: van Loon, *Urartian Art: Its. Dis Distinctive Trait in the Light of New Excavations*, İstanbul 1996, s. 6 vd.

¹⁷ D. J. G. Slatery, "Urartu and Black Sea Colonies an Economic Perspective", *Al-Rafisdan*, VIII, 2006, s. 83-86.

¹⁸ Süleyman Çiğdem, "Eskiçağda Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerinde Rolü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 10/2, Erzurum 2007, s. 135; Barnet, Menua döneminden (M.Ö. 810-786) itibaren Urartu Krallığı'nın batı ile ticari ilişkilerini Doğu Karadeniz üzerinden yürüttüğünü düşünmektedir. R. D. Barnet, "Urartu", *Cambridge Ancient History III*, Cambridge, 1984, s. 314 vd.; Zimansky, Karadeniz'e Erzurum-Bayburt-Gümüşhane üzerinden bir yolla ulaşıldığını göstermekte ve Karadeniz'den iç bölgelere

krallığın genel bir politikası olan kuzey seferlerinin gelişerek devam etmesi, Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz'in de içinde yer aldığı çevre bölgelerle yakından ilgilenmiş olabileceğini göstermektedir.¹⁹ Urartu Krallığı için önemli stratejik bir bölge olan Doğu Karadeniz'in, sadece dış dünyaya açılan bir liman değil, aynı zamanda önemli bir gelir kapısı olduğu düşünülmektedir. Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz Bölgesi'ne ulaştığını gösteren herhangi bir arkeolojik kanıt bulunmasa da, bunun sebebinin bölgenin coğrafi yapısının arkeolojik araştırmaya uygun olmamasına bağlayabiliriz. Zira Urartu'nun Kuzey seferlerini anlatan kral yazıtlarında bölgeden sağlanan ganimetlerin büyüklüğüne bakıldığında,²⁰ Doğu Karadeniz Bölgesi ve Kafkasların, Urartu'nun beylikten krallığa dönüşmesinde önemli bir rol oynadığını düşündürmektedir. Urartu'nun iskân politikası için gerekli olan insan kaynağı dâhil maden, kereste, büyük ve küçükbaş hayvanı, kuzey bölgelerinden sağladığı kabul edilmektedir. Urartu Krallığı'nın gelişip güçlenmesinde coğrafya olarak aktif rol oynayan Doğu Karadeniz, Urartuların yıkılmasında da yine pay sahibi olmuştur. Bölgenin doğusundan, Kafkaslardan gelen Kimmerlerin, daha sonra da İskitlerin akınlarını önleyemeyen Urartular, güç kaybederek bölgedeki hâkimiyetini yitirecek ve M.Ö.590'da tarih

doğru bir yol hattının bulunduğunu belirtmektedir. P.E. Zimansky, *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*, Chicago 1985, s. 10, 29 fig. 5.; Belli, özellikle Ege adalarında bulunan bronz eşyaların Urartulara ait olduğunu savunarak bu eşyaların Karadeniz üzerinden gönderildiğini belirtmiştir. Oktay Belli, *Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi*, İstanbul 2004, s. 39; ayrıca bkz. Oktay Belli – Gündoğdu Kayaoğlu, *Trabzon'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi/The Historical Development of Coppersmithing in Trabzon*, İstanbul 2002, s. 7.

¹⁹ Araştırmacıların Trabzon'a lokalize ettiği Halitu Ülkesi (Halitu Ülkesinin lokalizasyonu ile ilgili tartışmalar için bkz. O. Emir, *a.g.e.*, s. 68-69) ile bugün Gürcistan sınırları içerisinde kabul edilen Qulha (Qulha Bölgesi'nin lokalizasyonu ile ilgili bkz. Osman Emir, "Argonautlar Efsanesi: Bir Mitosun ardındaki Gerçekler ve Kolkhis", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 6, Trabzon 2009, s. 11-16) bölgesi Urartu'nun bu kuzey seferleri içerisinde önemli yere sahiptir. Urartu'nun kuzey seferlerini anlatan yazıtları için bkz: Margaret. R. Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, İstanbul 2006, s. 220-223.

²⁰ Urartu Krallığı'nın kuzey seferlerini anlatan Horhor Yazıtları'nda, Diauehi Ülkesi'ne yapılan askeri seferde elde edilen ganimetleri şu şekilde açıklamıştır: "19.225 delikanlı, 10.140 canlı savaştı, 23.280 kadın olmak üzere toplam 52.675 kişi. Kimilerin öldürdüm kimilerini canlı götürdüm. 1.104 at, 35. 015 büyük baş hayvan ve 100 bin, X on bin 1.829 küçükbaş hayvan sürdüm. M. Payne, *a.g.e.*, s. 150; Yine eski Van Şehri'nin Surp Sahak Kilisesi'nde bulunan Urartu yazıtında Diauhi Ülkesi'ne yapılan sefer sonucunda elde edilen ganimetleri sıralanırken: 15(?).181 delikanlı, 2.734 erkek, 10(?).604 kadın, 4.426 at, 10(?).478 büyük baş hayvan ve 73.770 küçük baş hayvan sürüp çıkardım. Diauhi'li Argışti'ye haraç verdi. 41 mina saf(?) altın, 37 mina gümüş, X on bin 0.000 büyük baş hayvan. Bu haracı Diauehi Ülkesi'ne her gün versin diye duyurdum. M. Payne, *a.g.e.*, s. 177-178. Bu ganimetler göz önünde bulundurulduğunda ülkenin yukarı kesimlerini kapsayan alan içinde doğu kısmının tarım ve hayvancılık, batı ve kuzey bölümlerin ise maden bakımından son derece zengin olduğu görülmektedir.

sahnesinden çekilmişlerdir.²¹ Urartular Karadeniz’de askeri ve siyasi bir hâkimiyet kuramadığı gibi, bölgenin stratejik noktalarına da hiçbir zaman sahip olamamışlardır. Tıpkı kendinden önce Anadolu’da yaşayan Hititler gibi, kuzeyden gelen göçebe hakların istilalarına maruz kalmışlardır. Bölge, stratejik konumu ve coğrafi şartları itibarıyla, hâkimiyeti altındaki halkların elinde çok güçlü bir silah olabileceği gibi, aynı toplumların en büyük düşmanı olabileceğini de böylelikle bir kez daha göstermiştir.

Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Antik dönemlerdeki asıl değeri, Grek kolonistlerin bölgeye yönelmesiyle başlayacaktır.²² Bölge, doğu ile batıyı, kuzey ile güneyi birbirine bağlayan bir kavşak noktası olması sebebiyle *Grek Kolonizasyon Dönemi’ne* kadar stratejik ve jeopolitik konumuyla ön plana çıkarken, koloni hareketleriyle birlikte ekonomik, siyasi ve askeri değeriyle de önem kazanmıştır. Grek kolonistlerin Karadeniz’e yönelmelerinin temel nedeni olarak nüfus baskısı gösterilmektedir.²³ Bu koloni hareketlerine ilk zamanlarda nüfus ve toprak darlığı sebep gösterilse de, daha sonraki dönemlerde ticari ve ekonomik sebepler ön plana çıkmıştır. Özellikle M.Ö. VIII. yüzyıldan sonra gelişen endüstri ve bunu bağlı olarak ucuz hammadde gereksinimi, Grekleri bu ihtiyaçları karşılamaya zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk ancak ya komşu ülkeleri istila etmekle, ya da deniz aşırı ülkelerde yeni topraklar elde etmekle çözülebilirdi ki, bu sömürge hareketleri büyük

²¹Urartu ile ilgili son bilgiler Eski Ahit’te geçen Yaremya’nın (M.Ö. 594) Urartu, Mannea, İskit ve Medlerin Babil üzerine saldırmasını istediği bölümdür. Bu tarihten sonra Urartu ismi, yazılı kaynaklarda bir daha görülmemektedir. Bununla birlikte Urartu Krallığı’nın bu tarihten birkaç yıl sonra Medler tarafından tamamen yıkıldığı düşünülmektedir. A. Çilingiroğlu, *a.g.e.*, s. 47.

²² Grekli kolonistlerin Karadeniz’e çıkış tarihleri, araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. Carpenter, Karadeniz’in M.Ö 680 den önce Grekli denizcilere kapalı olduğunu ve sadece iki büyük gemi tipinin; triakonterler (30 kürekli gemi) ve pentekonterler (50 kürekli gemi)’in yapılması ile İstanbul Boğaz’ını aşabildiklerini ve bu nedenle M.Ö. 680’den önce Karadeniz Bölgesi’nde hiçbir Grek kalıntısının olmadığını belirtir. R. Carpenter, “The Greek Penetration of the Black Sea”, *American Journal Archaeology*, 52/1, 1948, s. 4 vd.; Buna karşın Graham, Greklerin M.Ö VIII. yüzyılda Karadeniz’e açılmış olabileceğini ifade ederek, Trapezus (Trabzon) ve Sinope (Sinop) kolonilerini anlatan antik Grek kaynaklarını buna kanıt olarak göstermektedir. Ayrıca Karadeniz’in güney bölgelerinde arkeolojik kanıtların yetersiz olmasının bölgenin sistemli bir şekilde incelenmemesinden kaynaklandığını da belirtmektedir. Graham, “The Date of the Greek Penetration of the Black Sea”, *American Journal Archaeology* V, 1958, s. 31–33; Greaves, Karadeniz kıyılarında erken dönem Yunan seramiğinin ele geçmemesini Antik dönemlerden bu yana deniz seviyesinin yükselmesinden ya da çağdaş kentlerin önemli koloni merkezlerinin çoğunu gizlemesinden kaynaklanmış olabileceğini belirtmektedir. A. Greaves, *Miletos, Bir Tarih*, (Çev. H. C. Öztürk), İstanbul 2003, s. 136.

²³ R. Graham, *a.g.m.*, s. 5; Gocha.R. Tsetschkladze, “Greek Penetration of the Black Sea”, *The Archaeology of Greek Colonisation, Essay dedicated to Sir J. Boardman*, (Eds. G.R. Tsetschkladze – F. De Angelies), Oxford 1994, s. 124-126; Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1998, s. 169; Gocha, R. Tsetschkladze, “Greek Colonisation of the Black Sea: Stages, Models and Native Population”, *The Colonisation of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*, (Ed. G. R. Tsetschkladze), Stuttgart 1998, s. 9-10; A. Işık, *a.g.e.*, s. 5.

kolonizasyon (M.Ö. 750-550)'dan çok daha önce başlamıştı.²⁴ İlk olarak Ege ve Akdeniz kıyıları, daha sonra ise, Marmara ve Karadeniz'in güney kıyıları kolonize edildi.²⁵ Özellikle Miletoslu kolonistlerin Karadeniz'e yönelmeleri, doğuda ortaya çıkan Lidya Devleti'nin, Miletos'un hinterlandta olan ilişkilerini kesmeleri ve ticarete büyük darbe vurmalarıyla başlayacaktı.²⁶ Ege'nin önemli ticaret merkezlerinden biri olan Miletos, M. Ö. VII. yüzyıldan itibaren dikkatini tamamen bölgeye yoğunlaştırdı ve burada ilk olarak Sinope (Sinop), Amisos (Samsun) ve Trapezus (Trabzon), kolonilerini kurdu.²⁷ Antik kaynaklara göre; bölgede kaldıkları 150 yıl boyunca Karadeniz'de 90'ın üzerinde koloni kuran Miletoslular,²⁸ Yunan dünyasının da en büyük kentlerinden biri haline geldiler. Miletos'un böylesine kısa bir zamanda bölgede bu kadar hızlı gelişmesi ve dönemin en zengin kentlerinden biri olması, şüphesiz bölgenin bulunduğu stratejik konum, coğrafi koşullar, uygun koloni alanları, zengin hammadde kaynakları ve bu kaynakların pazarlanmasını sağlayacak önemli pazar yerleri ve ticaret limanlarıyla açıklanabilir. Karadeniz Bölgesi, deniz taşımacılığına imkân sağlayan (Dnieper, Dniester, Tanais, Bug, Danube, İris, Halys, Harpasos) geniş ırmakları, içinde her türden balığın bolca bulunduğu kıyıları, gemi yapımında kullanılan kerestenin bolluğu, zengin maden yatakları, köle kaynağı ve en önemlisi içinde barındırdığı ticaret potansiyeli ile özellikle Grek kolonizasyon döneminde Ön Asya'nın en cazip yerleşim alanlarının başında geliyordu.

Karadeniz'in güney kıyıları, kuzeye oranla çok daha durgun olduğu için Doğu Karadeniz Bölgesi'nin de içinde bulunduğu güney sahilleri koloni kurmaya daha elverişli olmuştur. Bir defa Doğu Karadeniz, güneyinden ve doğusundan gelen iki önemli ticaret yolunun sonunda yer alıyordu.²⁹

²⁴ E. M. White, "Greek Colonisation", *The Journal of Economic History*, XXI, No. 4, 1961, s. 443 vd.

²⁵ C. Roebuck, *Ionian Trade and Colonisation*, New York 1959, s. 117; E. M. White, *a.g.m.*, 443 vd.

²⁶ F. Miltner, "Die Erste Milesische Colonisation im Südpontos", *Anatolian Studies*, London 1939, s. 191; A. Greaves, *a.g.e.*, s. 142-143.

²⁷ N. G. L. Hammond, *A History of Greece (to 322 BC)*, Oxford 1959, s. 114-115; Modern araştırmacılar bu kolonilerin kuruluş tarihleri üzerinde henüz ittifak halinde değillerdir. Robinson (D. M. Robinson, "Ancient Sinope", *Journal of American Philology* 27, 1906, s. 148), Gwyn (A. Gwyn, "The Character of Greek Colonisation", *Journal Hellenistic Studies*, XXXVII, 83, 1918, s. 95), Drews (R. Drews, "The Earliest Greek Settlement on the Black Sea", *Journal Hellenistic Studies* 96, 1976, s. 24) gibi araştırmacılar, bu kolonilerin VIII. yüzyılda kurulmuş olduğunu belirtirken; Hind (J. G. F. Hind, *The Colonisation of the Black Sea Area in Archaic and Classical Period*, Doktora tezi, Dunedin 1971, s. 211), Boardman (J. Boardman, *The Greek Overseas*, London 1988, s. 248) gibi araştırmacılar, bu kentlerin VII. yüzyıldan önce kurulamayacağını ifade etmektedir. Tartışmalar antik kaynaklarda verilen bilgiler ile arkeolojik verilerin uyuşmamasından kaynaklanmaktadır.

²⁸ Plinius eserinde, Miletosluların Karadeniz'de 90'ın üzerinde şehir kurduğundan söz eder. Gaius Secundus Plinius, *Naturalis Historia*, V, Ed. H. R. Rackman, London 1947, s. 112.

²⁹ Özsait, *a.g.m.*, s. 38.

Böylelikle iç bölgelerden elde edilen ihraç mallarının taşınmasında bu yollar oldukça değer kazanmaktaydı. Dağların iç kesimlerle olan iletişimi engellemesi, onların karadan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı güvende olmalarını sağlamaktaydı. Zigana Geçidi'nden geçerek, Erzurum yaylasından Fırat ve Dicle ırmaklarının vadisine uzanan antik karayolunun başında bulunan Trabzon limanı gibi değerli limanlarıyla da ulaşımın kesintisiz olarak devam etmesini mümkün kılmaktaydı.³⁰ Böylelikle kolonistlerin iç bölgelerden elde ettikleri hammaddeleri, bölgede bulunan Sinope (Sinop), Amisos (Samsun) ve Trapezus (Trabzon) gibi limanlar vasıtasıyla diğer bölgelere kolaylıkla taşıyabilmelerini sağlamaktaydı.³¹ Bütün bunlar, koloni yerlerinin seçiminde, iyi bir limana ve stratejik noktalara sahip olmanın ne kadar önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Karadeniz'deki hemen hemen her koloni kentinin iyi bir limana sahip olduğu görülür.³² Amisos, Sinope ve Trapezus limanları sadece ticari merkezler olarak değil, aynı zamanda Karadeniz'in kuzey bölgesindeki limanlarla en kolay şekilde iletişimi sağlayan ileri karakol görevi üstlenmekteydiler. Kuzeydeki limanlar en az güneydeki limanlar kadar önemliydi. Örneğin Panticapeum (modern Ukrayna'da Kerç), Azak Denizi'ni kontrol eden ve yaklaşık 30 gemi alabilecek kapasiteye sahip olan önemli bir limandır.³³ Bölgenin batısında yer alan Theodosia (modern Ukrayna'da Feodosya), yaklaşık olarak 90 gemi alabilecek bir büyüklükteydi.³⁴ Dioscorios

³⁰ Çiğdem, *a.g.m.*, s. 137 vd.

³¹ Çiğdem, *a.g.m.*, s. 137 vd.; Texier, Ortaçağ'da dahi Trabzon şehri limanının Armenia, Medya ve İran şehirlerinin ticaretinin giriş kapısı konumunda olduğunu belirterek, Trabzon şehrinin İran ticaret yolu üzerinde önemli bir geçit noktası olduğuna vurgu yapmaktadır. Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası ve Arkeoloji, Kitap I-II-III*, (Çev. A. Suavi, Latin harflerine Aktaran, K. Y. Koprman, Sadeleştiren M. Yıldız), Ankara 2002, s. 154-155; ayrıca Özsait Trapezus'un güneyden ve doğudan gelen iki önemli büyük ticaret yolunun sonunda yer aldığını ve Transkafkasya'dan gelen demir ve bakır gibi madenlerin nakli için kullanılan bir liman olduğunu belirtmektedir. Özait, *a.g.m.*, s. 38

³² Greaves, *a.g.e.*, s. 141- 142.

³³ Strabon, Pantikapium'dan söz ederken: "Maiotis Gölü'nün ağzında yer alan Pantikapium, Bosporos Krallığı'nın başkentidir. Burası oldukça verimli bir alandır. Bölgenin her yerinde tahıl üretilebilir. Burası iyi bir liman'a sahip olan Nymphaeum olarak adlandırılan bir şehirle birlikte köylerden oluşmaktadır. Doğusunda bir liman vardır ve bu liman yaklaşık 30 gemilik bir tersaneye sahiptir. Burası aynı zamanda kentin akropolisidir. Burası bir Miletos kolonisidir. Burası uzun bir zaman Leuko, Satyus ve Parasides hanedanlıkları tarafından yönetilmiştir. Özellikle Leuko ve Parasides ile başlayan kralların çoğu iyi bir yönetim uygulamış olmalarına rağmen, onlar tiran olarak adlandırıldı. Bu hükümdarların sonuncusu Parasides adında bir zorba idi. Fakat o daha önce para ödeyerek kendilerinden uzak tuttuğu barbarlara karşı daha fazla dayanamadı ve bu yüzden Mithradates'in egemenliğini kabul etti". Strabon, *The Geography of Strabon*, VII. 4. 4; Karadeniz'in kuzeybatı sahili boyunca derin limanlar olmasa da, büyük ırmak ağızları ve sahil gölleri iç kesimlere kolay ulaşımı sağlıyordu. Charles King, *Karadeniz*, (Çev. Zülâl Kılıç), İstanbul 2008, s. 50.

³⁴ Antik dönemlerde oldukça verimli ve düz bir alan olarak belirtilen Theodosia, yaklaşık 90 gemi alabilecek kapasitede iyi bir limana da sahip olduğu bilinmektedir. En erken zamanlarda bu liman

(Modern Gürcistan'da Sohumi), Grek tüccarların uğrak yerlerinin en başında gelmekteydi. Antik kaynaklar, tacirlerin burada iş yapmak için 130 tercümana ihtiyaçları olduğunu bildirmektedir.³⁵ Bu rakamın abartılı olduğu açıktır, ancak bu bilgi, orada yapılan ticaretin büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bu limanlar Karadeniz'deki ticaretin hızlı ve kolay bir şekilde sürdürülmesini sağlayarak Karadeniz Bölgesi'ni yerleşim ve ticaret açısından oldukça elverişli bir yer haline getiriyordu. Bütün bu gelişmeler koloni çağında hem Yunanistan'daki hem de Karadeniz kolonilerindeki insanların yaşam standartlarını iyileştirmiştir. Örneğin koloni çağında bir Yunan işçisinin ortalama ücreti 12 kg. buğdaya denk geliyordu ve bu ücret, Roma döneminde günlüğü yaklaşık 3.75 kg. buğday olan bir Mısırlı işçininkinden üç kat daha fazlaydı.³⁶

Grek toplumunda bu olumlu gelişmelere rağmen Anadolu'nun Persler tarafından işgali ve bölgenin Pers hâkimiyetine girmesiyle Karadeniz'in bu zenginliği Pers Krallığı'nın eline geçmiştir. M.Ö. 546/5 yıllarında Pers kralı Kyros (M.Ö. 559-530)'un, Lidya kralı Kroisos (M.Ö. 560-547)'u mağlup etmesiyle tüm Anadolu ile birlikte Karadeniz ve çevresinin de Pers işgali altına girdiği anlaşılmaktadır.³⁷ Dareios I'den (M.Ö. 521-486) itibaren Anadolu'nun büyük bir bölümüne hâkim olan Persler, vergi toplamak, askeri alımları kolaylaştırmak, otorite kurmak gibi birtakım sebeplerle yönetimi altındaki toprakları 23 satraplığa (*nomos*: vergi bölgesi) ayırmıştır.³⁸ Karadeniz'in Paphlagonia Bölgesi 3. Satraplık Bölgesi olup 300 *talent* vergi ödemekle yükümlüydü.³⁹ Doğu Karadeniz Bölgesi ise, 19. Satraplık olup Ordu ile Trabzon illeri arasındaki bölgeyi içine almakta ve bu alanda yaşayan insanlar da 300 *talent* gümüş vergi ödemekteydiler.⁴⁰ Bu dönemde Sinope, Amisos ve Trapezus gibi bölgelerde çağın en önemli ağırlık birimlerinden olan gümüş sikkeler basılması, bölgenin zenginliğini ortaya koyması açısından önemlidir.⁴¹ Karadeniz Bölgesi, Pers Krallığı için ekonomik bir kazanç kapısı olmanın yanı sıra, askeri ve diğer hizmet alanlarında kullanılacak insan kaynağı sağlayan önemli bir bölge görünümündeydi.

Bosporos ve Taurialılar arasında bir sınır olup, Pantikapium'a kadar verimli topraklara sahip olduğu ifade edilmektedir. Strabon *a.g.e.*, VII, 4. 4.

³⁵ Plinius, *a.g.e.*, VI. 4. 13; Strabon, XI, 2. 16.

³⁶ Grek ve Roma dünyasında köle fiyatları ve işçilerin gelirleri ile ilgili yapılan araştırmalar için bkz. W. Schieder, "Real Slave Prices and Relative Cost of Slave Labor in the Greco-Roman World", *Ancient Society*, Vol. 35, 2005, s. 1-17.

³⁷ Herodotos, *a.g.e.*, s. 28 vd..

³⁸ R. N. Frye, *The History Ancient Iran*, München 1984, s. 106; Seton Lyod, *Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Ankara 1997, s. 21.

³⁹ Herodotos, *a.g.e.*, s. 180.

⁴⁰ Herodotos, *a.g.e.*, s. 181.

⁴¹ Vedat Keleş, "Sikkeler Işığında Sinope'de Pers Etkisi", *Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri 16-17 Nisan 2004/Black Sea Studies Symposium Proceedings 16-17 April 2004*, (Haz. D. B. Erciyas ve Elif Koparal), İstanbul 2006, s. 100.

Herodotos, Pers - Grek Savaşları'nda, Pers Krallığı'nın yanında yer alan halklar arasında, Doğu Karadeniz Bölgesi'nden gelen Makron, Mossionik, Tibaren, Moskhoi ve Kolkhisliler'den oluşan önemli bir askeri güçten söz eder.⁴² Yine eserinin bir başka yerinde, Kolkhis Bölgesi'nden her beş yılda bir 100 erkek ve 100 kız çocuğun Pers Krallığı'na gönderildiğini belirtir.⁴³ Kafkaslar ve kuzeyde İskit topraklarının insan kaynağı bakımından Pers İmparatorluğu için oldukça değerli olduğu anlaşılmaktadır. Bölge ekonomik ve askeri getirisinin yanı sıra bir başka değer daha arz ediyordu ki, o da jeopolitik ve coğrafi konumunun getirdiği avantajlardı. Çiğdem, Darius I'in Boğazlar, Trakya ve Balkanlar üzerinde başlattığı seferin asıl amacının, Karadeniz'in tamamını imparatorluğun içine dâhil etmek olduğunu, böylece Persler'in batıya yönelik seferlerinde önemli bir problem olan deniz kuvveti eksikliğini büyük oranda gidermiş olacaklarını belirtmiştir.⁴⁴ Karadeniz'e tamamen hâkim olan gücün, bu bölgeleri kontrol etmede büyük avantaj sağlayacağı daha antik dönemlerden itibaren biliniyordu. Bu güç, aynı zamanda deniz yollarını kontrol edebilecek olan stratejik noktalara da sahip olacaktı. Bunu çok iyi bilen Persler, Karadeniz'in tamamına hâkim olarak, bir yandan bölgenin hinterlandından elde ettiği ekonomik getirilerle gücüne güç katmış, diğer yandan da bölgenin batı ile doğu medeniyetlerini birbirine bağlayan hattının kuzey bölgesine hâkim olarak Orta Asya, Kafkaslar ve Avrupa'nın doğu kısmını kontrol altında tutabilmişlerdir.⁴⁵

Pers ordusunun Atinalılar tarafından mağlup edilip, Ege kıyıları ve Balkanlar'dan uzaklaştırılmasının ardından Atinalılar'ın bölgede giderek güçlendiği görülmektedir.⁴⁶ Klasik Çağ Atina döneminde (M.Ö. 454-404) Atina'nın önde gelen arkhonlarından Perikles'in M.Ö. 436/5 yılında gerçekleştirdiği Karadeniz seferi, ekonomik ve siyasi açıdan dönemin önemli gelişmelerinden biri olarak kabul edilir.⁴⁷ Plutarkhos eserinde, Perikles'in Karadeniz seferi öncesindeki gelişmeleri şu şekilde anlatmaktadır:

Karadeniz seferi öncesi Atinalılar o zamanda ellerinde bulunan güç ve zenginlikle sarhoş olup, Pers İmparatorluğu'ndan Mısır'ı geri alarak bu İmparatorluğun hâkimiyeti altındaki sulara saldırmaktan söz ettiklerinde, Perikles bu tür maceralara sürüklenmeyi reddetti. Birçok Atina vatandaşı daha aşırıya gidip sonuçlarını düşünmeden Sicilya'yı fethet-

⁴² Herodotos, *a.g.e.*, s. 358.

⁴³ Herodotos, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁴ Çiğdem, *a.g.m.*, s. 139

⁴⁵ Perslerin Anadolu'daki hâkimiyeti ve kuzeye yönelmesi ile ilgili olarak Bkz. Herodotos, *a.g.e.*, s. 257 v. dd.

⁴⁶ Bkz. Mansel, *a.g.e.*, s. 384-394.

⁴⁷ Bkz. Plutarch, *Plutarch's Live, Pericles*, (English Translation by. B. Perrin), London 1924; Perikles'in Karadeniz seferi üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz: Muzaffer Demir, "Perikles'in Karadeniz Seferi Üzerine Yeni bir Yorum", *Bellelen LXV/243*, Ankara 2000, s. 529-540.

meyi tutku haline getirdi. Bu tutku Alkibates ve diğer demagogoslar tarafından alevlendirilmişti. Hatta Kartaca ve Ertruria'ya saldırma hayalleri vardı⁴⁸

Plutarkhos'un ifadelerinden anlaşıldığı üzere, Perikles Atina halkı tarafından fetihlere zorlanmaktaydı. Birçok insan ekonomik ve siyasi sonuçlarını düşünmeden daha çok zengin olmanın ve daha fazla güç kazanmanın peşine düşmüştü. Vatandaşlarının bu duygularını dizginleyerek onların dikkatini başka yöne çekmeyi planlayan Perikles, ekonomik sebepleri de göz önünde bulundurarak Karadeniz'e bir sefer düzenlemiş, böylelikle vatandaşların, Mısır ve diğer fethedilmesi zor bölgelere yönelik tutkularını gidermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus Mısır, Persia, Kartaca gibi bölgeleri fethetmek isteyen Atinalı vatandaşların, Karadeniz seferiyle bu arzularını dindirmiş olmalarıdır. Öyle ki, Atinalılar için Karadeniz Bölgesi gerek siyasi, gerek ekonomik açıdan Mısır, Persia, Kartaca bölgeleri kadar değerliydi. Bu, Greklerin Karadeniz Bölgesi'ne verdiği önemi ve klasik dönemde bölgenin ekonomik ve jeopolitik değerini hala koruduğunu göstermektedir.

M.Ö. V. yüzyılın sonlarına doğru bölge hakkında bize önemli bilgiler sunan yazılı kaynakların başında Ksenophon ve onun *Anabasis* adlı eseri gelmektedir. Bilindiği üzere Pers İmparatorluğu'nun Batı Anadolu valisi olan Kyros, imparatorluk yönetimini ele geçirmek amacıyla, 10.000 ücretli Yunan askerden oluşturduğu bir ordu ile ağabeyi Artakserkses üzerine yürümüş, fakat M.Ö. 401'de yapılan Kunaksa Savaşı'nda yenilmişti. Bu yenilgi sonrasında başsız kalan Yunanlılar, Ksenophon komutasında Dicle ve Bitlis yolunu takiben Fırat suyunun kaynağını aşmış Gümüşhan-Zigana Geçidi üzerinden Karadeniz'e ulaşmışlardır.⁴⁹ Ksenophon daha sonra kaleme aldığı *Onbinlerin Dönüşü* adlı eserinde başlarından geçen bu olayları insanlık tarihine aktarmıştır. Pers topraklarında başsız kalan bu büyük ordunun, Ksenophon liderliğinde on bin askerin evlerine dönmek için en güvenilir yer olarak Doğu Karadeniz Bölgesi'ni seçmesi elbette tesadüf değildir. Bir defa Karadeniz Bölgesi, Pers hâkimiyetinin en az hissedildiği bölgelerden biriydi. Dahası Karadeniz kıyıları müttefik Grek Kolonileri ile doluydu ve memleketlerine ulaşmada bölgenin deniz taşımacılığına en uygun yer olduğunu ve batıya ulaşan çıkış kapısı olarak görüldüğünü biliyorlardı. Trapezus'a geldiklerinde buradan sağladıkları elli kürekli gemilerle memleketlerine dönmeleri, bölge halkının denizcilikteki gelişimini göstermesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.⁵⁰

⁴⁸ Plutarch, *a.g.e.*, *Pericles*, 20.

⁴⁹ Ksenophon, *Anabasisi/Onbinlerin Dönüşü*, (Çev. Tanju Gökçöl), 2. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

⁵⁰ Çiğdem, *a.g.m.*, s. 141.

Büyük İskender ve onun Makedonia Krallığı döneminde ise, Karadeniz Bölgesi hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak bir dünya imparatorluğu kurmayı hedefleyen kral için, kısa süreli büyük hedeflerde bölgenin çok önemli bir yer teşkil etmediği düşünülebilir. M.Ö. 336 yılında II. Philip'in öldürülmesi ile Makedonia Krallığı'nın başına geçen Aleksandros/İskender, Pers Krallığı'nı yıkmak için M.Ö. 334 yılında Anadolu'ya geçmiş, burada Pers ordularını yendikten sonra Anadolu'nun büyük bir kısmını egemenliği altına almıştır.⁵¹ Buna rağmen bu dönemde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Makedonia Krallığı'na bağlandığını gösteren hiçbir işaret yoktur.⁵² İskender'in, hedefi doğrultusunda ilerlerken, askeri kayıpların fazla yaşanabileceği Karadeniz gibi bölgelerden kaçındığı düşünülmektedir. Fakat İskender doğu seferine devam ederken Anadolu'da bulunan birçok beylik ona bağlılığını bildirmek için elçiler gönderirken yalnız Karadeniz Kappodokia'sı bölgesinde Pers Krallığı satraplarından I. Mithradates Ktistes (M.Ö. 302/1-266/5) İskender'e bağlılığını bildirmediği gibi, bir müddet sonra kendi bölgesinde bağımsızlığını ilan ederek Pontos Krallığı⁵³'ni kurdu.⁵⁴ Bölgenin içinde barındırdığı ekonomik ve askeri potansiyelin yanı sıra jeopolitik ve coğrafi konumunu çok iyi bilen Pontos kralları, kısa zamanda ülke topraklarını Akampsis (Çoruh) Irmağı'nın denize döküldüğü yerden Parthenios (Bartın) Çay'ına kadar genişletmişlerdir.⁵⁵ Böylelikle Amisos (Samsun), Sinope (Sinop) ve Trapezus (Trabzon) gibi stratejik noktaları ele geçirerek Karadeniz'in güney kıyılarını kontrol altına almışlardır.

İskender ve onun halefleri döneminde bölgenin stratejik ve jeopolitik değeri azalsa da VI. Mithridates Eupator (M.Ö. 134-63) yönetimindeki Pontos Krallığı'yla Karadeniz, Eskiçağın en hareketli ve en gözde bölgesi haline gelecektir. Bu krallığın tarihte Karadeniz merkezli kurulan ilk krallık olması ve bizzat bu bölgede doğup büyüyen krallar tarafından yönetilmesi, bölgenin değerini artıran önemli bir faktördür. Bölgenin doğu-batı kültürünün birleştiği kavşak noktasında olması ve her iki kültürü de kucaklaması, krallık için bir

⁵¹ Flavius Arrianos, *İskender'in Seferi/Aleksandrou Anabasis*, (Eski Yunanca aslından Çeviren F. Akderin), İstanbul 2005, s. 1-94; R. N. Frye, *The Heritage of Persia*, London 1984, s. 132-133, 138 vd.; Mansel, *a.g.e.*, s. 437 vd.; J. G. Droysen, *Büyük İskender*, (Çev. B. Candemir), II, İstanbul 2000: 9 vd.

⁵² R. Bugh, Glenn, *The Cambridge Companion to The Hellenistic World*, New York 2007: 2.

⁵³ Arslan, I. Mithradates Ktistes tarafından M.Ö. 301 yılında Orta Karadeniz Bölgesi'nde kurulan ve Hellenistik dönem boyunca büyük bir devlet haline gelen Pontos Krallığı ifadesinin gelenekleşmiş bir ön yargının sonucu olduğunu belirterek, I. Mithradates Ktistes'in krallığını ilan ettiği bölge gerçekte Pontos'dan ziyade "*Pontos Kappadokia'sı*" ya da "*Euksenos çevresindeki Kappadokia*" olarak adlandırıldığını ve Pontos Krallığı ifadesinin Augustus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 14) yazarları tarafından başlatıldığını ve günümüz tarihçileri tarafında da benimsendiğini ifade etmektedir. Murat Arslan, *Roma'nın Büyük Düşmanı*, s. 73-83.

⁵⁴ Arslan, *a.g.e.*, s. 49 vd.

⁵⁵ Arslan, *a.g.e.*, s. 49 vd.

başka önemli avantajdı. Bölgenin bu avantajını çok iyi etüt eden Mithridates Eupator, bulunduğu bölgenin tarihsel konumunu da göz önünde bulundurarak, soyunu baba tarafından Pers İmparatorluğu'nun kurucularına bağlayarak doğu toplumlarının, anne tarafını da İskender ve Seleukos I Nikator'a dayandırarak batı halklarının sempatisini kazanmak istemiştir.⁵⁶ Böylece dayandığı soy ağacıyla doğu ve batı kültürünün birleştirici unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Pontos Krallığı'nın bölgeden elde ettiği asıl avantaj, bizzat denizin sağladığı gücü çok iyi kavramaları ve buna akıllı bir stratejiyle yaklaşımlarıydı. Kral, Karadeniz'i kuzey-güney, ya da doğu-batı diye ayrı bölge olarak değerlendirmemiş bir bütün olarak algılamış ve bölgeye tamamen hâkim olmuştur. Bununla birlikte Mithridates Eupator, Karadeniz'in jeopolitik ve coğrafi değerinin yanında hinterlandının getirdiği ekonomik ve askeri potansiyeli de çok iyi kullanmıştır. Eskiçağın süper gücü olarak bilinen Roma İmparatorluğu'nun karşısına en büyük düşmanı olarak çıkması, hâkim olduğu bölgenin jeopolitik, ekonomik ve askeri potansiyeline olan güveniyle açıklanabilirdi.

Karadeniz ve Kafkaslar, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla dönem dönem Anadolu'da yaşanan büyük güç mücadelelerin dışında kalmayı başarmıştır. Bu sayede, özellikle İskender döneminden itibaren bölgede önemli oranda insan kaynağı oluşmuştur. Mithridates bu kaynağı, Roma'ya karşı en iyi şekilde kullanmıştır. Roma ile yapılan Birinci Mithridates-Roma Savaşları'nda (M.Ö. 89-85)⁵⁷ çoğunluğu Karadeniz Bölgesi'nden sağlanan 250.000 yaya, 40. 000 süvari asker, 130 savaş arabası, 103 tırpanlı savaş arabası, 10. 000 kişilik yardımcı süvari birlik ve 300 gemiden oluşan devasa bir ordu ile çıkmıştır.⁵⁸ Fakat Roma için asıl endişe verici olay, Üçüncü Mithradates -Roma Savaşları'nda yaşanmıştı. Öyle ki bundan evvel yapılan iki savaştan da mağlup ayrılan Pontos kralı, ordu ve donanmasının neredeyse tamamını kaybetmesine rağmen, Üçüncü Mithradates Savaşları öncesi çok daha büyük ve çok daha güçlü bir ordu hazırlamayı başarmıştır.⁵⁹ Üçüncü Mithradates Savaşı öncesi yapılan hazırlıklar, Doğu Karadeniz ve Kafkasların askeri, ekonomik ve stratejik değerini gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir. Öyle ki kral, Roma Cumhuriyeti ile üçüncü bir savaş kararı alır almaz üzerinde yaşadığı toprakların, yani Karadeniz Bölgesi'nin ve ona ait hinterlandın bütün potansiyelini en acımasız şekilde kullanmış ve bölgenin

⁵⁶ Appianos, *Appian's Roman History* XII. 112, (English Translation by. H. White), London 1955; ayrıca bkz. Arslan, *Roma'nın Büyük Düşmanı*, s. 123.

⁵⁷ Savaşla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Appianos, *a.g.e.*, XII. 11 vd.

⁵⁸ Appianos, *a.g.e.*, XII. 17.

⁵⁹ Appianos, *a.g.e.*, XII. 69; Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti/Brevvraium Historiae Romanae*, (Latince'den Çeviren Çiğdem Menzilioğlu), İstanbul 2007, s. 145; ayrıca bkz. Arslan, *Roma'nın Büyük Düşmanı*, s. 310.

krallığa sunduğu nimetlerden faydalanarak dönemin en büyük ve en donanımlı ordusunu meydana getirmiştir. İlk iki savaşta yaklaşık 250.000 askerini ve donanmasının tamamını kaybeden kral, Üçüncü Mithradates savaşı öncesi müttefiki Armenia Krallığı ile birlikte Karadeniz çevresinden yaşayan savaşçı göçebe halklardan oluşan yaklaşık 250.000 piyade ve her türlü donanıma sahip 50.000 süvari askeri toplamayı başarmıştır. Ayrıca dünyanın en kaliteli ve en geniş ormanlarına sahip Pontos ve Güney Kafkasya Bölgesi'nden elde ettiği keresteler ile dönemin en büyük donanmalarından birini meydana getirmişti. Üçüncü Mithradates Savaşı öncesi M.Ö. 47 yılının yaz aylarını ve bütün kışını Karadeniz ormanlarından kereste kestirerek, gemi inşasına ve silah yapımına ayıran kral, böylelikle 400 gemiden oluşan bir donanma meydana getirmişti. Bu donanmayı oluşturan gemilerin kerestesi tamamen Karadeniz ormanlarından sağlanmıştır.⁶⁰ Şüphesiz bu kadar kısa bir süre zarfında böylesine büyük bir güç oluşturmalarını sağlayan etken, Karadeniz ve Kafkasların bitmek bilmeyen askeri ve ekonomik potansiyeliydi.

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi askeri potansiyelinin yanı sıra coğrafi yapısının sağlamış olduğu stratejik bir avantaja daha sahipti. Zira Kral Mithradates, bölgenin coğrafik ve stratejik konumun ürünü olan doğal savunma sitemine o kadar güveniyordu ki, kraliyet hazinelerin büyük bir kısmını da bu bölgede bulunan müstahkem kalelerde saklıyordu.⁶¹ Özellikle Küçük Asya'nın doğu ve kuzeydoğu bölgelerinin savunmaya açık coğrafi yapısı, bölgede hâkimiyeti sağlamaya çalışan güçler için oldukça tehlike arz etmekteydi. Hâlihazırda Mithradates'in Roma'ya karşı elde ettiği tek askeri başarı da bu bölgede ve bu bölgenin coğrafi yapısının en iyi şekilde kullanılmasıyla gerçekleşmişti.⁶² Pompeius'un Mithradates'i Kafkaslara kadar takip ettiği dönemde bölgenin bu stratejik konumunu ve yabancı güçlere karşı potansiyel birer ölüm makinelerine dönüşen Karadeniz'in savaşçı kabilelerinin varlığını bizzat kendi deneyimleriyle görme şansı elde etmişti.⁶³ Öyle ki, Eskiçağ'da Trakia'nın kuzeyinde yaşayan Getaeliler ile birlikte Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ve Kafkaslarda yaşayan topluluklar, itaat altına alınması en zor halklar, yerleşim yeri olarak da en zor bölgeler olarak bilinmekteydi.⁶⁴ Örneğin Romalılar Üçüncü Mithradates Savaşları sonuna doğru Güney Kafkasya'dan Pontos'a dönüş yolculuğu sırasında, Trapezus'un yüksek yaylalarında ağaçlarda tahtadan yapılmış kulelerde yaşayan Heptakometler'in

⁶⁰ Appianos, *a.g.e.*, XII. 119, Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, s. 80-81

⁶¹ App. Mithr. 115; Strabon, *a.g.e.*, s. 49-50

⁶² Martin Dreher, "Pompeius und die kaukasischen Völker: Kolcher, Iberer, Albaner", *Historia* 45, 1996, s. 200-207.

⁶³ Strabon, *a.g.e.*, s. 49-50; Appianos, *a.g.e.*, XII. 102.

⁶⁴ Herodotos, *a.g.e.*, s. 226, 257; ayrıca bkz. François Chamoux, *Hellenistic Civilization*, (Translated by. Michel Roussel in Cooperation with Margaret Roussel), Oxford 2002, s. 62.

saldırısına maruz kalmışlardı. Öyle ki Pompeius'un ordusu söz konusu dağlık ülkeden geçerken, Üç Roma cohorts'u -yaklaşık 1.800 asker- Heptakometler tarafından imha edilmişti. Strabon olayı şu şekilde anlatır⁶⁵:

Sidene ve Themiskyra Bölgesi'nden Armenia Minor'a kadar uzanarak Pontos'un doğu tarafını meydana getiren Paryadros Dağı da vardır. Şimdi bu dağlarda yaşayan insanlar tamamen vahşidir. Fakat Heptakometler daha da vahşidir. Bazıları ağaçta ya da seyyar kulelerde yaşarlar. Bu kulelere Mossyn dendiğinden, antik dönemde bu insanlar Mossynoik olarak adlandırılır. Bunlar vahşi hayvan eti ve ceviz yiyerek yaşarlar ve kulelerden atlayarak yolculara saldırılar. Heptakometler, Pompeius'un ordusu dağlık ülkeden geçerken üç Roma bölüğünü imha etmiştir. Bunlar ağaç süngülerinden elde edilen deli balı kâselerle yol üzerine bıraktılar ve askerler bunu yiyip de bilinçlerini kaybedince onlara saldırarak kolayca hepsini saf dışı ettiler.

M.Ö. 188 yılında yapılan Apameia Barışı ile Batı Anadolu ve Akdeniz kıyı bölgelerine ilk kez ayak basan Roma, M.Ö. 63 yılında Pontos Krallığı'nı alarak Anadolu'nun büyük bir bölümüne hâkim olmuş, bu tarihten itibaren de bölgenin kuzey, doğu ve güneydoğu bölgeleriyle daha fazla ilgilenmeye başlamıştır.⁶⁶ Roma, Mithridates ile yaptığı bu uzun mücadele süresince (M.Ö. 89-63) bu bölgelerin önemini daha yakından görme şansı elde etmiştir. Roma, bu tarihlerden itibaren askeri ve siyasi hedeflerini tamamen doğuya çevirerek, Anadolu'dan doğuya açılan ticaret merkezlerini ve bu merkezleri birleştiren ticaret yollarını ele geçirmeyi kendine hedef seçmiştir. Tezcan, Roma'nın bu siyasi hedefini açıklarken şu ifadelerle yer verir:⁶⁷

Roma'nın en büyük amacı bütün Anadolu coğrafyasına Irak, Suriye, Mısır bölgelerinin bereketli topraklarını içine alan ve tarih boyunca sürekli mücadele alanı olan "Münbit Hilal" bölgesini kendi eline geçirmek, doğuya açılan ticaret yollarına hâkim olarak İpek Yolu'nun gerek karadan, gerekse denizden Anadolu'ya gelen belli başlı güzergâhlarını ve limanlarını eline almak, ayrıca Karadeniz Bölgesi'ne de hâkim olarak oradan gelebilecek siyasi tehlikeleri bertaraf ettiği gibi, bölgede çok eski dönemlerden beri faaliyet yürüten Grek kolonilerini hâkimiyet altına alarak doğuyla ticareti bu bölgeden yürütmeyi amaçlamaktadır

Karadeniz'in jeopolitik ve stratejik konumunu fark eden ilk Roma İmparatoru, Nero (M.S. 54-68) olmuştur. Başta Doğu Karadeniz olmak üzere

⁶⁵ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, s. 28-29

⁶⁶ Roma'nın Anadolu'daki faaliyetleri için bkz. Mehmet Özsait, "Anadolu'da Roma Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları 2, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, s. 326-352.

⁶⁷ M. Tezcan, "Eskiçağ'da Roma İmparatorluğu'nun Karadeniz Bölgesi Vasıtasıyla Hindistan ve Çin Ticareti", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, 1. Cilt, *Başlangıçtan 20. Yüzyıla*, (Yay. Hazır. K. İnan-H. Öksüz-M. Okur-V. Usta), Trabzon, 200, s. 4.

bütün Karadeniz'i tamamen kontrol altına alan imparator,⁶⁸ bundan sonra Doğu Karadeniz'i, Kafkaslara ve Uzakdoğu'ya ulaşmada önemli bir kapı olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Jeopolitik konumunun yanı sıra bölgenin stratejik konumunu da göz önünde bulunduran Nero, doğuda Partlar (M.Ö. 249-M.S. 228)'a karşı gerçekleştirdiği seferlerde (M.S. 58) özellikle Trabzon'u bir ikmal üssü olarak kullanmıştır.⁶⁹ Roma'nın daha sonraki yıllarda doğudaki hâkimiyetini güçlendirmek için oluşturduğu garnizonlardan biri olan *Legio I Pontica*'yı kentte konuşlandırmasıyla Trapezus, bir ikmal üssü olmasının yanında bir garnizon ve donanma kenti haline gelmiştir.⁷⁰ İmparator Vespasianus (M.S. 69-79) döneminde Doğu Karadeniz, stratejik konum olarak daha da önemli hale gelmiştir. Çünkü Vespasianus Anadolu'nun doğusundaki en ileri karakolları olan Satala ve Samsota garnizonları ile Trabzon limanı arasındaki iletişimi sağlayacak önemli bir yol yaptırmıştır. Bu yol sayesinde Anadolu'nun iç bölgeleri ile Karadeniz'i birbirine bağlayacak önemli bir güzergâh oluşmuştur.⁷¹ Böylelikle Doğu Karadeniz, sadece doğu-batı ticaretindeki konumuyla değil, askeri seferlerde garnizonları besleyen önemli bir ikmal üssü olarak da Roma için önemli bir görev üstlenmiştir. Özellikle Traianus (M.S. 98-117) döneminde Karadeniz'e kıyısı bulunan Sinope, Amisos ve Trapezus limanlarının geliştirilmesi,⁷² haleflerinden Hadrianus (M. S. 117-138)'un Trapezus'da hâlihazırda var olan limana rağmen ikinci bir liman yaptırması,⁷³ bölgenin jeopolitik ve stratejik değerinin daha da arttığının göstergesidir.

Roma, Hadrianus zamanında Mezopotamya'daki bütün toprakları doğudaki en büyük rakibi Partlara terk etmek zorunda kalınca, İmparator gerek doğuyla ticaret ilişkilerini başka güzergâhlardan geliştirmek, gerekse Kafkaslar'daki güvenliği sağlamlaştırmak için gözünü bir başka yere, Karadeniz'in doğu kıyılarına dikmişti.⁷⁴ Hadrianus'un, bu amacı doğrultusunda kısa zaman-

⁶⁸ A. Bryer – D. Winfield, *The Byzantine Monument and Topography of the Pontos*, Washington 1985, s. 178; S. Çiğdem, *a.g.m.*, s. 144.

⁶⁹ Çiğdem, *a.g.m.*, s. 144; A. Bryer-D. Winfield, *Romanın Partlar'a karşı başlatmış olduğu seferlerde, Trabzon Limanı'nın, Doğudaki en önemli garnizonlarından biri olan Satala'nın bir ikmal üssü olduğunu belirtmektedir.* A. Bryer-D. Winfield, *a.g.e.*, s. 180-181.

⁷⁰ Tacitus, *The Histories*, III, 47, (Translation K. Wellesley), London 1986; ayrıca bkz. Çiğdem, *a.g.m.*, s. 144.

⁷¹ F. Cumont -E. Cumont, *Voyage d'exploration Archeologique dans la Pont et la Petit Armenia*, Studia Pontica 2, Brussels 1906, s. 343-364; A. Bryer-D. Winfield, *a.g.e.*, s. 285.

⁷² J. Crow- S. Hill, "The Byzantine Fortifications of Amastris in Paphlagonia", *Anatolian Studies* 45, 1995, s. 253-254.

⁷³ F. Cumont-E. Cumont, *a.g.e.*, s. 365; M. Özsait, *a.g.m.*, s. 41.

⁷⁴ Tezcan, *a.g.m.*, s. 15.

da Doğu Karadeniz'in kıyı bölgelerini hâkimiyeti altına aldığı görüyoruz.⁷⁵ Bu tarihten sonra Uzakdoğu ticaretinde Doğu Karadeniz ve Karadeniz'i doğuya bağlayan güzergâhların önem kazandığı görülmektedir. *Karadeniz-Kuzeybatı İran güzergâhı*⁷⁶, *Karadeniz-Hazar Denizi Güzergâhı*⁷⁷ ve *Karadeniz-Hazar Denizi Kuzeyi Karayolu Güzergâhı*⁷⁸, Roma'nın doğuyla yaptığı ticarete güneye alternatif olarak öne çıkmıştır. Kaynaklar bu güzergâhlar sayesinde Hadrianus'un, doğuyla yaptığı ticarete Hint mücevherlerinden ve kristallerinden oluşan muazzam bir koleksiyon oluşturduğundan söz eder.⁷⁹

Sonuç

Karadeniz bölgesi, bulunduğu jeopolitik ve stratejik konumuyla eskiçağ boyunca doğu-batı, kuzey-güney istikametinde hareket eden toplumların ve güç merkezlerinin odağında yer almış ve tarih boyunca ona önemli görevler yüklenmiştir. Bölgenin önemli ticaret yollarının üzerinde yer alması, onu stratejik olarak daha da önemli hale getirmiştir. Bu ticaret yolları ve limanlarının yanı sıra, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla da tarih boyunca emperyalist güçlerin hedefinde olan bir bölge olmuştur. Eskiçağın temel ihtiyaçları olan maden, kereste, tahıl ve insan kaynağı özellikle Karadeniz bölgesinden sağlanan önemli gelir kaynakları olarak tespit edilmiştir. Hititlerden itibaren jeopolitik değeriyle ön plana çıkmaya başlayan bölge, Grek kolonizasyon döneminde jeopolitik, stratejik, ekonomik ve askeri değeriyle de önem kazanmıştır. Persler ve daha sonra da Pontos Krallığı zamanında güç mücadelelerinin merkezinde yer alan Karadeniz, Roma döneminde ise doğu ile ticarete önemli bir merkez haline gelmiştir. Bugün bile Jeopolitik, stratejik ve ekonomik boyutuyla emperyalist güçlerin hedefinde olan Karadeniz bölgesi için tek fark, sadece aktörlerin değişmesidir.

⁷⁵ M.L. Chaumont, "L'Armenia entre Rome et l'Iran, Del'avenement d'Aguste a l'avenement de Diocletian", Aufstieg und neidergang Römischen Welt, Gechichte und kultur Roms im speiegel der neueren Forschung II, Principat, 9. 1, hrsg. H. Temporini, Walter de Gruyter, Berlin 1976, s. 145.

⁷⁶ Bu yol güzergâhı, Karadeniz kıyı limanlarını Artakşata'ya, daha sonra da İran'a ve Uzak doğu'ya taşımaktaydı. Bkz. Tezcan, *a.g.e.*, s. 19.

⁷⁷ Güneydoğu Karadeniz kıyısında Phasis'den, Hazar Denizi güneyine oradan kuzey batıya doğru Aras Nehri boyunca Karadeniz'i Çin ve Hindistan'a birleştiriyordu. Bu yol Transkafkasya yolunun en batı ucunu teşkil ediyordu. Bkz. Tezcan, *a.g.e.*, s. 20.

⁷⁸ Karadeniz'in kuzeyindeki liman kentlerinden Hazar Denizi'ni kuzeyden dolaşarak ya Aral gölü ve Sır Derya kıyıları boyunca Batı Türkistan'a ya da daha kuzeyden Moğolistan ve Çin'e kadar devam eden bir kuzey yolu güzergâhı. Bkz. Tezcan, *a.g.e.*, s. 21.

⁷⁹ E. H. Warmington, *The Commerce Between the Roman Empire and India*, Vikas PUBLISHING House PVT. Ltd, Second edition, revised and enlarged, Delhi 1974, s. 103.